

III. Захист економічних прав під час війни та в повоєнний період

Вікторія Резнікова

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри
економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0149-0710>
Researcher ID: O-4799-2018
reznikova.vv78@gmail.com

Ярослав Ярош

керівник проектів та програм
у сфері нематеріального виробництва
в АТ «Сенс Банк», адвокат
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7359-7886>
Researcher ID: GLQ-8974-2022
yarosh_law@protonmail.com

УДК 346.9

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МИРОВОЇ УГОДИ ЯК ОКРЕМОГО ВИДУ ПРИМИРЮВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інституту мирової угоди у господарському судочинстві, а саме сутності й особливостям її правового регулювання. Досліджено такі види мирової угоди, як загальна та спеціальна (у конкурсному процесі). Загальна, що розглядається та затверджується господарським судом за правилами Господарського процесуального кодексу України (ГПК України), спеціальна – мирова угода у конкурсному провадженні (справах про банкрутство). У публікації проведено порівняльний аналіз зазначених видів мирової угоди, зокрема щодо їх різної спрямованості у врегулюванні спірних правовідносин. Автори акцентували увагу на тому, що нині чинне господарське процесуальне законодавство України та судова практика перебувають на шляху подальшого вдосконалення правових норм, які регулюють застосування примирювальних процедур, зокрема, й інституту мирової угоди. Попри поширене переконання, що примирювальні процедури є чимось далеким для національної правової та ділової культури, автори констату-

ють, що вони, навпаки, у тій чи іншій формі здавна застосовувалися в економічних/комерційних відносинах між контрагентами. Таким чином, аналіз, врахування і впровадження кращих зарубіжних практик щодо застосування примирювальних процедур, зокрема й мирової угоди у врегулюванні економічних/комерційних спорів, сприятиме досягненню позитивних результатів у вигляді перетворення багатьох комерційних спорів на певні можливості для суб'єктів господарювання, з метою зміцнення взаємовигідного співробітництва, а також сприятиме збагаченню практики мирного врегулювання спорів та її ефективному застосуванню.

У статті стверджується, що чинне господарське процесуальне законодавство України має бути спрямоване на більш широке і навіть переважне застосування примирювальних процедур, зокрема укладання мирових угод під час врегулювання економічних/комерційних спорів. У зв'язку з цим мають бути розроблені прямі та непрямі стимули до їх застосування у разі врегулювання спорів, а також санкції за необгрунтоване ухилення від примирювальних процедур і зловживання ними. Водночас автори доводять, що досягнення максимальної кількості мирових угод щодо врегулювання спорів не має бути метою законодавства чи судової практики. Важливо, щоб самі сторони були зацікавлені у такому врегулюванні спору і задоволені умовами примирення як такого, що відповідає їхнім обопільним інтересам. Оскільки примус сторін до примирення з боку суду або інших осіб суперечить добровільному характеру примирювальних процедур, не призводить до справжнього примирення і компрометує інститути примирювальних процедур загалом і мирової угоди зокрема.

З метою удосконалення положень чинного ГПК України у питанні регулювання застосування такого виду примирювальних процедур, як мирова угода, автори статті розробили та запропонували доповнення до ГПК України.

Ключові слова: мирова угода; господарський процес; господарське судочинство; примирювальні процедури; примирення сторін; врегулювання спору.

Зважаючи на труднощі та випробовування, які випали на долю українського народу та нашої держави в умовах сьогодення, спричинені повномасштабним вторгненням Російської Федерації – війною, а по суті боротьбою за незалежність України, держава намагається жити незважаючи ні на що. У цей складний і турбулентний час українська економіка та бізнес попри все продовжують працювати та робити неоціненний внесок у забезпечення економічного добробуту України: виробляючи товари та надаючи послуги, підтримуючи працівників збереженням робочих місць і сплачуючи податки. Попри всі обставини, суб'єкти господарської діяльності, як і у довоєнний час, продовжують зіштовхуватися з низкою питань, вирішення яких, зокрема, пов'язане з виявленням, запобіганням виникненню або вирішенням комерційних та/або економічних спорів. Як і раніше, такі спори вирішувати досить складно, зокрема, з огляду на сам предмет спору, кількість і склад його учасників, наявність кількох позовних вимог, неоднозначності тлумачення норм законодавства різними судовими інстанціями, а також недостатньо чітке сформоване правове регулювання господарських процесуальних відносин в Україні.

Варто зазначити, що традиційним способом врегулювання господарських спорів в Україні є і залишається звернення до господарського суду. Однак продовжує існувати чимало негативних факторів, які суттєво впливають на якість судових процедур, серед яких, зокрема, недосконалість українського господарського процесуального законодавства, ще більша тривалість розгляду справ у судах, зловживання процесуальними правами та, на жаль, корупційні ризики, тощо.

Важливо зауважити, що під час зазначених подій нині продовжує спостерігатися тенденція до стрімкого розвитку альтернативних способів вирішення комерційних та/або економічних спорів, зокрема через застосування примирювальних процедур. Слід зазначити, що практично більшість розвинутих демократичних країн світу тією чи іншою мірою запровадили, підтримують і стимулюють розвиток і використання альтернативних методів вирішення спорів. Таким чином, примирювальні процедури у вирішенні спорів все частіше застосовують майже в усіх сферах суспільних правовідносин, таких як господарські, цивільні, адміністративні, трудові та ін. Вказані вище обставини впевнено констатують необхідність впровадження та активного практичного застосування примирювальних процедур як ефективних засобів вирішення спорів особливо під час боротьби України за свою незалежність, даючи відсіч країні-агресору.

Однією з найважливіших ланок примирювального механізму врегулювання економічних/комерційних спорів є мирова угода, оскільки вона є одним із найбільш розповсюджених інструментів врегулювання протиріч для учасників приватноправового обороту, так само, як і для суспільства загалом. Це пов'язано з тим, що умови врегулювання спору у мировій угоді встановлюють самі сторони, з огляду на свої інтереси та можливості під час переговорів, що сприяє збереженню стійких ділових відносин між ними.

Саме тому у сучасних реаліях примирювальні процедури, зокрема й мирова угода, можуть стати єдиною і реальною можливістю розв'язання економічних/комерційних спорів, які вже існують, та які лише виникають зараз. Як показує історія, становлення і розвиток примирювальних процедур припадає саме на певні кризові періоди в державі та діяльності державних інституцій. Саме тому період запровадження воєнного стану та післявоєнного відновлення може стати основою для більш ґрунтовного становлення примирювальних процедур для вирішення економічних/комерційних спорів у господарському судочинстві України та можливого запровадження їх обов'язкового застосування у певних категоріях господарських спорів.

Правовою передумовою розширення застосування мирової угоди у приватному обороті є обов'язковість принципів диспозитивності

та рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Крім цього, важливою передумовою ефективності мирової угоди є її заснованість на історично сформованих звичаях мирного врегулювання конфліктів.

Враховуючи наведене вище, а також невідповідність ступеня вивченості цієї проблематики у господарському судочинстві України її великому теоретичному та практичному значенню, є необхідним проведення комплексного дослідження мирової угоди як правового інституту та як засобу врегулювання спорів приватноправового характеру у господарському судочинстві.

Теоретичну основу статті становлять наукові праці таких учених, як В. Бондик, О. Бортник, Е. Васьковський, Т. Гордієнко, А. Дубинчин, О. Подцерковний, Р. Поляков, П. Попков, Т. Степанова, Г. Шершеневич, Є. Ятченко та ін. Незважаючи на велике значення мирової угоди для врегулювання приватноправових спорів, у науці господарського процесуального права України вона недостатньо вивчена (досліджена щонайменше фрагментарно), як із боку застосування мирової угоди під час судового процесу, так і щодо її застосування поза судовим процесом.

Метою дослідження є вивчення особливостей правового регулювання мирової угоди як окремого виду примирювальної процедури у господарському процесуальному праві України, а також аналіз проблем правового забезпечення і застосування мирової угоди у господарському судочинстві, з урахуванням кращих зарубіжних практик, з метою виявлення переваг, недоліків і напрямів удосконалення чинного законодавства України.

Значна кількість комерційних/економічних спорів, що виникають між контрагентами – суб'єктами сучасних господарських правовідносин, викликають два взаємопов'язані питання: чи має мирова угода процесуальну або матеріально-правову природу, а також, чи можливе укладання мирової угоди поза судовим процесом (без подання позову та початку провадження у справі).

Мирова угода є предметом спеціального правового регулювання у багатьох цивільних і комерційних кодексах країн Європи, у розділах, присвячених окремому виду договорів. Так, наприклад, в Італії мировій угоді (*transazione*) повністю присвячений розділ 25 титулу III “Про окремі види договорів” книги 4 “Про зобов'язання” Цивільного кодексу Італії 1942 року (статті 1965–1976). Стаття 1965 прямо визначає мирову угоду як “договір” і визначає її суттєві умови¹. Відповідно до ст. 1965 Цивільного кодексу Італії під мировою угодою (*transazione*) розуміється договір, яким сторони за допомогою взаємних поступок припиняють спір,

¹ Il Codice Civile italiano, sempre aggiornato. Il REGIO DECRETO 16 marzo 1942-XX, n. 262 (Approvazione del testo del Codice Civile) <<https://www.codice-civile-online.it>> (accessed: 30.03.2023).

що вже виник, або запобігають його виникненню. Крім цього, окремі її аспекти торкнулися деяких інших статей Цивільного кодексу Італії: форма мирової угоди регламентована ст. 1350, мирова угода у солідарних зобов'язаннях унормована ст. 1304, у неподільних зобов'язаннях – ст. 1320. У Франції мирова угода (*transaction*) регулюється титулом 15 книги III “Про різні способи, якими набувається майно” Цивільного кодексу Франції 1804 р. (статті 2044–2058)².

Так само як і в Цивільному кодексі Італії, стаття 2044 Цивільного кодексу Франції прямо визначає мирову угоду як “договір” і вказує на те, що вона може як припинити спір, так і запобігти його виникненню в майбутньому. Крім того, повноваження укласти мирову угоду регулюється статтями 1988 та 1989 Цивільного кодексу Франції. У Німеччині мирова угода регулюється окремим розділом книги II “Про зобов'язання” Цивільного Уложення 1896 р. (статті 779–780)³. В Іспанії мирова угода (*transaccion*) регулюється спеціальним розділом титулу XIII “Про мирові та третейські угоди” книги IV “Зобов'язання та договори” Цивільного кодексу Іспанії 1889 р. (статті 1809–1816)⁴. У Греції мирова угода також регулюється окремим розділом XXXIII книги 2 “Обов'язкове право” Цивільного кодексу Греції (статті 871–872)⁵. Цивільний кодекс Молдови також містить велику главу XXVII про мирову угоду як окремий вид договору (статті 1331–1338)⁶.

Таким чином, можемо констатувати, що у низці європейських країн матеріальне законодавство містить норми, які регулюють договір, який спеціально призначений для припинення і запобігання приватноправовим спорам. Наявність спеціальної законодавчої бази для примирення учасників приватноправового обороту, між якими виник спір, сприяє максимально ефективному і взаємоприйнятному врегулюванню протиріч між ними. Досягаючи компромісу чи іншого варіанта вирішення спору, заснованого на угоді, сторони можуть бути впевнені у можливості його юридичного закріплення, знати наслідки припинення спору на погоджених між ними умовах, завдяки наявності чіткого законодавчого регулювання мирової угоди.

² Code civil la République Française. Paris <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721> (accessed: 30.03.2023).

³ Bürgerliches Gesetzbuch. Ursprüngliche Fassung vom: 18. August 1896 (RGBl. S. 195). Inkrafttreten am: 1. Januar 1900. Neubekanntmachung vom: 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42,ber. S. 2909,ber. 2003 I S. 738) <<https://www.gesetze-im-internet.de/bgb>> (accessed: 30.03.2023).

⁴ Spanish civil code. 1889 <<http://derechocivil-ugr.es/attachments/article/45/spanish-civil-code.pdf>> (accessed: 30.03.2023).

⁵ Greek civil code. Είδος: ΑΣΤΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΦΕΚ: Α 164 19841024. Τέθηκε σε ισχύ: 23.02.1946 <<https://www.ministryofjustice.gr/wp-content/uploads/2019/10/%CE%91%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%9A%CF%8E%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%82.pdf>> (accessed: 30.03.2023).

⁶ Гражданский кодекс Республики Молдова от 6 июня 2002 г. № 1107-XV <https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=125043&lang=ru> (дата звернення: 30.03.2023).

Однак, аналізуючи чинне законодавство провідних країн Європи, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що у праві Англії, як і у праві багатьох інших країн, які належать до системи загального права, у законодавстві відсутні спеціальні положення, які регулювали б мирову угоду, у зв'язку з чим вона регулюється загальними принципами договірного права. Проте відсутність спеціальних законодавчих норм щодо мирової угоди пов'язана, головним чином, з особливостями цієї правової системи, де чільне місце посідає судовий прецедент. За англійським правом мирова угода має місце, коли у правовідносинах сторін виникає спірне питання, і сторони домовилися не представляти його суду, а врегулювати самостійно, причому кожна сторона щось отримує і щось віддає⁷.

Особливістю мирової угоди як правового інституту є її акцесорний характер: вона завжди ґрунтується на певних правовідносинах сторін, є їх продовженням і не може бути укладена за їхньої відсутності. Досі у юридичній науці не вироблено єдиного підходу до того, що саме є передумовами укладання мирової угоди, проте найбільш поширеними є такі наукові підходи:

1) інститут мирової угоди застосовується як засіб врегулювання спорів про право між учасниками приватноправового обороту, і як засіб припинення спору задля спрощення реалізації права. Таким чином, мирова угода припустима, коли є ризик того, що суб'єктивне право сторони не буде реалізовано (або тому, що суд може ухвалити рішення на користь іншої сторони, або тому, що інша сторона не може виконати відповідні зобов'язання);

2) мирова угода, що служить засобом врегулювання спору, і мирова угода, що укладається за відсутності спору – це два різних правових інститути: мирова угода припустима лише в тих випадках, коли є ризик несприятливого судового чи третейського рішення спору.

Обидва підходи беруть початок ще у положеннях римського права й у праві сучасних європейських країн застосовується поняття мирової угоди в сенсі, сформульованому ще в римському праві та витлумаченому глосаторами як угоди про усунення правової чи фактичної невизначеності через взаємні поступки.

Аналізуючи наведені вище підходи до визначення мирової угоди, на нашу думку, у сучасних умовах більш доцільною є друга точка зору: для врегулювання спірних і безперечних боргів застосовуються різні правові інститути.

Як відомо, у національному праві України договір, який укладається у випадках, коли між учасниками правового обороту немає розбіжностей щодо їхніх прав та обов'язків, але одна зі сторін має сумніви у реалізованості права або принаймні бажає прискорити таку реалізацію, нехай

⁷ *Stroud's Judicial Dictionary of Words and Phrases* (11th Edition, eBook, Daniel Greenberg ed, Sweet & Maxwell 2023) 1971–79.

навіть через відмову від частини свого права, теж має назву мирової угоди. У французькому та італійському праві розрізняють *transaction* (італ. *transazione*) – угоду про врегулювання/запобігання спору через взаємні поступки та *concordat* (італ. *concordato*) – угода боржника з кредиторами про врегулювання боргу, а англосаксонська правова система оперує поняттями “компроміс” і “домовленість” (*composition/arrangement*). Він має інше призначення та сферу застосування, тобто застосовується для інших цілей, ніж врегулювання чи запобігання спорів. Такий договір більш відомий у законодавстві про неспроможність (банкрутство), що укладається між неспроможним боржником і його кредиторами за наявності встановлених законом умов і має на меті відстрочку або пропорційне зменшення вимог.

Спільними рисами такого договору і мирової угоди є те, що обидві, зазначені вище інституції, врегульовують спір і призначені для усунення сумніву (у першому випадку – у наявності права, у другому – у його реалізованості, принаймні до певного терміна) на консенсуальній основі, і в тому, що в обох випадках початкова вимога зменшується або замінюється на нову. В обох випадках мирова угода виконує функцію, що врегульовує спір або борг. Проте вони мають низку істотних відмінностей, які є несумісними у межах одного правового інституту, на які неодноразово звертали увагу в юридичній науковій літературі:

Конкурсна мирова угода немає жодної ознаки договірної мирової угоди: 1) вона не може бути визнана заснованою на договорі, оскільки меншість кредиторів змушена підкоритися рішення більшості; 2) немає тут сумнівності прав, тому що вимоги можуть бути вже визнані конкурсним управлінням такими, що підлягають задоволенню; 3) відсутня і взаємність поступок, оскільки неспроможний боржник не робить ніяких поступок, лише користується поступками з боку кредиторів⁸.

З урахуванням наведених вище наукових підходів і позицій відобразимо основні відмінності між мировою угодою як засобом врегулювання спору та конкурсною мировою угодою в таблиці:

Критерії порівняння	Мирова угода як засіб врегулювання спорів	Конкурсна мирова угода
мета	припинення спору, примирення сторін	подолання фінансової нестійкості боржника, відновлення його платоспроможності
коло учасників	укладається за обов'язкової участі кредитора та боржника	обов'язково повинні брати участь усі кредитори

⁸ Г Шершеневич, *Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.)* (СПАРК 1995) 344.

зміст	може містити будь-які умови, що не суперечать закону і не порушують прав інших осіб	може містити лише положення про відстрочення, розстрочення або пропорційне зменшення платежів
добровільний або обов'язковий характер укладення	ніхто не має права змусити особу укласти мирову угоду	кредитори приймають рішення більшістю голосів, боржника відсторонено від прийняття рішення
поступки сторін	вимагає взаємних поступок	боржник не робить поступок

Розмежування двох різних, хоч і суміжних правових інститутів під назвою “мирова угода”, має велике практичне значення, оскільки кожен із них наділений особливим правовим регулюванням. Принагідно зазначимо, що угода, укладена між кредитором (стягувачем) і боржником у виконавчому провадженні, також є мировою, і хоча названа такою у законодавстві України, вона зводиться тільки до врегулювання безперечної вимоги у вигляді її новації та містить односторонню поступку кредитора (стягувача). Оскільки наша стаття все ж таки присвячена дослідженню мирової угоди як окремого виду примирювальних процедур у господарському судочинстві (засіб врегулювання/попередження спорів), тому “конкурсну мирову угоду” і “мирову угоду”, укладену під час судового провадження, ми розглядаємо лише з метою порівняння з предметом дослідження. А отже, на нашу думку, однакове найменування угод про врегулювання спору та боргу є неприпустимим, оскільки ці правові інститути мають різний правовий режим. Тому угоди, що укладаються під час конкурсного провадження, не повинні мати назви “мирові”, що вимагає внесення до чинного законодавства України відповідних змін.

Досліджуючи мирову угоду саме як окремих примирювальних процедур, маємо наголосити, що необхідною передумовою укладання мирової угоди є наявність спору, тобто наявність взаємовиключних претензій контрагентів (або претензії та заперечення) речово-правового або зобов'язально-правового характеру. Поняття спору як причини укладання мирової угоди сформульовано в італійській науковій доктрині: ‘Юридичний спір має місце, коли одна сторона заявляє свою правову претензію, а інша заявляє виключення щодо її претензії, або іншим чином заперечує правомірність претензії першої сторони’⁹. Таке уявлення про спір поділяють більшість інших представників італійської та французької правової доктрини.

Проте це не може бути будь-який спір, а лише спір про право або щодо його точного змісту. Наприклад, це не може бути переддоговірним спором про ціну під час укладання договору купівлі-продажу, якщо тіль-

⁹ Santoro Passarelli Francesco, ‘Nozione della transazione’ (1956) 2 Rivista di Diritto Civile 303.

ки укладання цього договору не є обов'язковим для будь-якої зі сторін на підставі раніше укладеної угоди сторін або закону. При цьому спір може бути лише про права та обов'язки сторін, а не до третьої особи (за винятком випадків, коли мирову угоду укладають представники сторін). Якщо спір між сторонами відсутній, угода про врегулювання боргу може бути угодою про новацію, відступною чи іншою, але вона не є мировою угодою. До поняття “спір” як передумови мирової угоди не включається ситуація, коли за відсутності оскарження вимоги кредитора існує неясність щодо можливості реалізації цього права вимоги, зважаючи на неплатоспроможність боржника¹⁰.

Коли між сторонами можна констатувати наявність певних розбіжностей? Найбільш очевидним є те, що спір є тоді, коли одна сторона пред'являє до іншої позов, а остання не визнає його. Проте це не єдиний випадок наявності таких розбіжностей. Звісно ж, наявність в однієї сторони вимоги правового характеру до іншої сторони, яка відмовляється її задовольнити, означає наявність між ними спору. Італійська юриспруденція вказала на те, що для укладання мирової угоди необхідний спір як наявність заперечення проти пред'явленої вимоги, а не просто висловлення невдоволення такою вимогою¹¹.

Нарешті західна правова доктрина твердо дотримується тієї позиції, що заявлення вимог і заперечень є необов'язковими для укладання мирової угоди, достатньо існування розбіжностей у правових оцінках сторонами правової ситуації, тобто наявності між ними правової невизначеності (*res dubia*) – ‘Нема потреби в тому, щоб взаємовиключні вимоги сторін були прямо висловлені або дали початок судовому розгляду, достатньо існування конфлікту інтересів правового характеру щодо наявності певного суб'єктивного права’¹². Такий підхід ґрунтується на доктрині римського права (Доміцій Ульпіан – ‘Хто укладає мирову угоду, той вступає в угоду про сумнівну справу і про невизначене становище і незакінчений спір <...>’¹³), саме на ньому засновано законодавство більшості європейських країн, яке регламентує питання укладання мирової угоди. На нашу думку, він видається правильним, оскільки дозволяє не просто врегулювати спір, а й попередити його виникнення. Таким чином, поряд зі спорами мирова угода може врегулювати також правову невизначеність. Найбільш точно причини укладання мирової угоди відображені у ст. 871 Цивільного кодексу Греції (“Поняття мирової угоди”): ‘Мировою угодою сторони врегулюють спір чи правову невизна-

¹⁰ Tomaso Galletto, ‘La transazione: complessità dell’istituto ed attualità della funzione’ [2013] 67 (4) Rivista trimestrale di diritto e procedura civile 1379–409.

¹¹ Ibid.

¹² L V Moscarini, N Corbo, ‘Transazione: Diritto civile’ in *Enciclopedia Giuridica* vol. XXXI (Treccani, 1994) 2.

¹³ Дигести, Книга друга, Титул XV “Про мирові угоди”. Див.: Е Харитонов, *Основы римского частного права* (Одиссей 1998) 202.

ченість у їх правовідносинах. Спірні вимоги рівносильні правовідносинам, які містять невизначеність¹⁴.

Звісно ж, що спір із питання факту також є однією з підстав укладання мирової угоди, але тільки якщо вона тягне за собою або може спричинити спір із питання права. Так, сторони можуть сперечатися про те, чи мала місце дія однієї сторони, яка завдала шкоди іншій стороні, причому від її вирішення залежить питання про настання та розмір відповідальності. У цьому випадку може бути укладена мирова угода, за якою одна сторона визнає факт вчинення даної дії, а інша сторона здійснює натомість деяку поступку. Крім того, в рамках великого та складного спору може виникнути розбіжність щодо факту, який сторони можуть врегулювати мировою угодою.

Західна правова доктрина практично однотайна в тому, що як вимога, так і заперечення проти неї мають бути підкріплені певним мінімумом підстав. Так, у своєму рішенні Касаційний суд Італії вказав на те, що '<...> мирова угода є нікчемною через відсутність спірності врегульованих нею претензії тільки в тому випадку, якщо претензія була абсолютно необґрунтованою'. У цій справі страхувальник посилався на те, що '<...> він отримав за мирової угоди вкрай незначну суму з урахуванням доказів, але суд визнав мирову угоду дійсною, оскільки відмова страховика задовольнити вимоги страхувальника не була абсолютно необґрунтованою¹⁵. За їх відсутності, незважаючи на наявність взаємовиключних претензій або несхожих оцінок сторонами своїх взаємних прав і обов'язків, вважається, що передумова для укладання мирової угоди відсутня. Як свого часу зазначав ще Г. Шершеневич, '<...> суб'єктивність (сумнівність прав) не повинна переходити в досконалу безпідставність, яка здатна порушити підозру в мотивах, що спонукали сторони до мирової угоди, наприклад, якщо сторона виставляє сумнівність безспірного векселя¹⁶. В іншому випадку заохочувалися б пред'явлення необґрунтованих вимог, а також необґрунтовані відмови іншої сторони у їх задоволенні. Однак, якщо певні правові підстави для зайняття позиції з цього питання у сторін є, то очевидною є й передумова укладання мирової угоди, навіть якщо при правовому аналізі з'ясовується, що позиція будь-якої зі сторін була повністю необґрунтованою. В іншому випадку мирова угода втратила б свій сенс, оскільки для визнання її недійсною було б достатньо довести, що сторона поступилася необґрунтованою вимогою. Сенс же мирової угоди полягає у скороченні сторонами різноманітних витрат на вирішення спору по суті та у сприянні їх примиренню. Отже, достатньо того, щоб у сторін правовідносин існувала невизначеність

¹⁴ Greek civil code (n 5).

¹⁵ Cassazione civile Sez. I sentenza n. 2730 del 9 marzo 1995 <<https://www.avvocato.it/codice-civile-libro-quarto-titolo-iii-capo-xxv-art1971>> (accessed: 30.03.2023).

¹⁶ Шершеневич (n 8) 344.

у суб'єктивному сенсі, тобто, на їхню думку, існував ризик того, що суд не визнає обґрунтованості їхньої позиції.

Правовий спір не може бути передумовою укладання мирової угоди у разі, коли з цього питання ухвалене судове або третейське рішення, яке не підлягає оскарженню і у ньому встановлені права та обов'язки сторін. Таке рішення є своєрідним розмежувачем між ситуаціями, коли спір ще існує і коли він назавжди припиняється. Таке правило у правових системах існує для того, щоб забезпечити стабільність правового обороту. Доки таке рішення може бути оскаржено, зберігається можливість укладання з цього питання мирової угоди.

Можливий випадок, коли сторони мають сумнів у результаті судового розгляду через те, що є складнощі у доведенні своїх прав. Незважаючи на те, що сумнівів у наявності таких прав може і не бути, однак можливо, що цей випадок також є передумовою укладання мирової угоди, оскільки для сторін зберігається ризик несприятливого судового рішення. Отже, правову невизначеність необхідно тлумачити широко, включаючи до неї всі випадки сумнівів унаслідок судового або третейського розгляду, тим паче, що у римському праві *“transactio”* використовували сторони, коли позивач відчував труднощі у доведенні своїх вимог, а відповідач також не був упевнений у сприятливому для себе судовому рішенні¹⁷. Неможливість довести своє право за наявності обов'язку має той самий результат, що й відсутність права. При цьому мирова угода дає змогу досягти реалізації права хоча б частково.

Таким чином, на нашу думку, найважливішою і найнеобхіднішою передумовою укладання мирової угоди між сторонами є суб'єктивна правова невизначеність як відмінність у їх оцінках своїх прав та обов'язків або наявність спору з питання права чи факту, що мають наявність певного мінімуму обґрунтованості.

Як відомо, у Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України)¹⁸ відсутнє правове визначення поняття “примирювальні процедури”, проте у ньому регламентовані окремі види примирювальних процедур. Так, глава 4 розділу III ГПК України передбачає можливість врегулювання спору за участі судді – регулює підстави, порядок призначення, а також порядок проведення, припинення та строки застосування такого альтернативного засобу вирішення спору. Після відкриття провадження у справі, згідно з вимогами статей 186–190 ГПК України, сторони можуть звернутися до процедури врегулювання спору за участю судді протягом підготовчого провадження або до початку першого судового засідання. Відповідно до ч. 7 ст. 46 ГПК України сторони мо-

¹⁷ Є Харитонов, *Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти* (1997) 475.

¹⁸ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення: 30.03.2023).

жуть примиритися, зокрема за допомогою медіації, на будь-якій стадії судового процесу, результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою.

Проте, як ми неодноразово наголошували у своїх попередніх наукових публікаціях, ані ГПК України, ані будь-який інший законодавчий акт не надає визначення примирювальної процедури. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне звернутися до змісту цього поняття.

Із самої назви “примирювальна процедура” вбачається, що це процедура досягнення примирення між сторонами спору. Під примиренням як юридичним фактом необхідно розуміти припинення спору на погоджених сторонами умовах, юридично закріплене у мировій угоді чи іншому правовому інструменті. Характерною ознакою примирювальної процедури є пошук взаємоприйнятних варіантів урегулювання спору відповідно до інтересів сторін, зокрема економічних/комерційних. Незважаючи на те, що в примирювальній процедурі можуть брати участь нейтральні треті особи, рішення про припинення спору та на яких умовах, приймають лише самі сторони. Посередники (як видно з самої назви) та інші нейтральні треті особи лише забезпечують ефективність врегулювання спору між сторонами – суб'єктами права.

Таким чином, на нашу думку, примирювальні процедури – це правомірні засоби консенсуального врегулювання спорів суб'єктами права, що виникли між ними, на взаємоприйнятних умовах відповідно до їхніх економічних/комерційних та інших інтересів із можливістю залучення третіх осіб.

Співвідношення примирювальних процедур із мировою угодою характеризуються тим, що остання є результатом, на досягнення якого спрямовані примирювальні процедури, а також засобом юридичного оформлення і закріплення припинення спору, досягнутого під час таких процедур. Слід зазначити, що формальна сторона єдиного примирювального механізму врегулювання спорів укладена у мировій угоді, тоді як її неформальна сторона – у переговорах, посередництві чи іншій процедурі пошуку взаємоприйнятного рішення. І справді, саме мирова угода зазвичай перебуває у площині правового регулювання у різних правових системах, тоді як самі способи її досягнення багато в чому не врегульовані, порядок їх проведення на користь гнучкості таких процедур залишено на розсуд сторін (доти, доки вони не суперечать вимогам права).

Чинний ГПК України врегульовує порядок укладання і виконання мирової угоди у статтях 192–193. Зокрема, мирову угоду укладають сторони з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок, і воно має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, якщо мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Сторони

можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу.

До ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін вчинити відповідні дії. Укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, у резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі. Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо: 1) умови мирової угоди суперечать закону або порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або 2) одну зі сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Укладання мирової угоди тягне за собою не лише матеріально-правові наслідки – припинення спору про право, а й процесуальні. Такими наслідками є припинення судового процесу та неможливість подання нового позову з питання, врегульованого у мировій угоді (*res judicata*). Дискусійним є питання щодо можливості сторін і третіх осіб посилалися на факти, встановлені мировою угодою, у наступних судових розглядах (преюдиційність).

Мирова угода в усіх проаналізованих нами правових системах перешкоджає поданню позову у справі з тими самими сторонами, з тим самим предметом і підставами. Наприклад, у ст. 565 Цивільного процесуального кодексу Франції є навіть вказівка на те, що сторони також не можуть подавати позови, спрямовані на досягнення тих же цілей, що й початковий позов, навіть якщо підстава та предмет позову інші¹⁹.

За загальним для усіх правових систем правилом, обставини, встановлені мировою угодою, не мають преюдиційного значення для осіб, які є його сторонами. Це пов'язано з тим, що мета інституту преюдиційності полягає в уникненні додаткових витрат на розгляд по одній і тій самій справі та винесення несумісних рішень. Таким чином, треті особи, які не беруть участі у мировій угоді, не позбавляються права захищати свої інтереси у судовому порядку.

Звісно ж, у подальших розглядах між особами, які уклали мирову угоду, останні мають право посилалися на обставини, визначені ухвалою суду про затвердження мирової угоди. У частині 4 ст. 75 ГПК України закріплено, що обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, яке набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не вста-

¹⁹ *Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции: законы и законодательные акты* (Захватаев В пер с франц, Довгерт А ред, Истина 2004) 446.

новлено законом. Згідно з ч. 4 ст. 192 ГПК України укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, у резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

Так само, відповідно й до статей 274, 307 ГПК України провадження у справі закривається і якщо у суді апеляційної або касаційної інстанції позивач відмовиться від позову, а сторони – укладуть мирову угоду відповідно до загальних правил про ці процесуальні дії незалежно від того, хто подав апеляційну або касаційну скаргу.

Якщо заява про відмову від позову чи мирова угода сторін відповідають вимогам статей 191, 192 ГПК України, суд постановляє ухвалу про прийняття відмови позивача від позову або про затвердження мирової угоди сторін, якою одночасно визнає нечинним судове рішення першої інстанції, а у випадку розгляду скарги касаційним судом – судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій, яким закінчено розгляд справи, і закриває провадження у справі.

Проте у судовій практиці зарубіжних країн непоодинокими є ситуації, коли сторони судового спору досягають згоди не з усіх, а лише з деяких спірних питань. І тут мирова угода не припиняє судового процесу, лише звужує предмет позову. Якщо суд затверджує мирову угоду щодо частини предмета позову, він зобов'язаний постановити по ній ухвалу і розглянути вимоги, що залишилися, по суті. Так, наприклад, у французькому праві містяться прямі вказівки на те, що сторони мають право врегулювати мировою угодою не тільки весь спір, а й його частину²⁰. За правом Італії врегулювання у договорі лише частини спору також є можливим, зокрема, у Коментарі до Цивільного процесуального кодексу Італії Н. Пікарді зазначав, що '<...> припинення процесу відбувається тільки якщо і в тій мірі, якою примирення вичерпує весь предмет спору'²¹.

У чинному ГПК України немає прямої вказівки на можливість укладання мирової угоди в частині позовних вимог. Не встановлює чинний ГПК України й підстав для відмови у затвердженні мирової угоди за таких обставин. Відповідно до ч. 4 ст. 192 ГПК України господарський суд, затверджуючи мирову угоду, цією ж самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі. Очевидно, що при розробленні і формулюванні цієї норми ГПК України поза увагою законотворця залишилося право сторін на можливість укладати мирову угоду в частині позову, як це (за аналогією), наприклад, передбачено у п. 1 ч. 2 ст. 46 ГПК України

²⁰ Стаття 130 ЦПК Франції: Зміст угоди про врегулювання спору, у тому числі часткове, вказується в протоколі, який підписує суддя та сторони. Стаття 832⁸ ЦПК Франції (Титул 2 "Положення щодо трибуналу інстанції", Глава 1 "Попередня спроба примирення"): У разі примирення сторін, у тому числі щодо спору, примирювач складає протокол, що містить угоду, який підписується сторонами. Code de procédure civile (France) <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716> (accessed: 30.03.2023).

²¹ N Picardi (a cura di), *Commentario al codice di procedura civile* (Giuffrè 2004) artt. 295–310.

щодо процесуального права позивача відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (усі або частину позовних вимог) – на будь-якій стадії судового процесу. Також зазначимо, що чинний ГПК України не містить вимоги про те, щоб мирова угода охоплювала весь предмет спору. Оскільки господарські суди позитивно ставляться до врегулювання сторонами спорів через застосування примирювальних процедур, зокрема й через укладання мирової угоди, на нашу думку, не існує жодних об'єктивних перешкод для того, щоб суди постановляли ухвали про затвердження мирової угоди в частині спору і ухвалювали рішення по суті в частини, що залишилася поза мировою угодою.

Також необхідно виходити з того, що позиція судді не затвердити мирову угоду, якщо вона не врегулює весь спір, може бути розцінена як примушування сторін до примирення, яке є абсолютно неприпустимим.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, ми можемо зробити висновок, що внаслідок переходу примирювальних процедур на професійну основу вони набули поширення та ефективного застосування. Тепер умови мирного врегулювання спору стали більше відповідати обопільному інтересу сторін. Набув поширення і майже одностайної підтримки прагматичний підхід – більшість дослідників і практиків вважають, що метою примирювальних процедур є не справедливість або матеріальна істина, а доцільність та економічна/комерційна вигода для сторін спору.

Водночас у європейській правовій традиції протягом усієї історії в тій чи іншій формі, тією чи іншою мірою був присутній принцип, який можна сформулювати як *“favor conciliationis”*, або *“favor paci”* – принцип сприяння примиренню сторін спору. Такий принцип сформувався і незмінно існував у праві, незважаючи на умови життя, що змінювалися, саме тому, що він вкрай важливий для природного та сталого розвитку правового обороту і суспільного життя у цілому. Звісно ж, такий принцип має не лише існувати надалі в правовій доктрині, а й бути покладений в основу національних правових систем і механізмів вирішення спорів та конфліктів, зокрема й в основу господарського процесуального законодавства України.

Нині чинне господарське процесуальне законодавство України та судова практика перебувають на шляху подальшого вдосконалення правових норм, що регулюють застосування примирювальних процедур, зокрема й інституту мирової угоди. Попри поширене переконання, що примирювальні процедури є чимось далеким для національної правової та ділової культури, вони, навпаки, у тій чи іншій формі здавна застосовувалися. Таким чином, врахування і впровадження кращих зарубіжних практик щодо застосування примирювальних процедур, зокрема й ми-

рової угоди у врегулюванні економічних/комерційних спорів, здатне дати позитивні результати у вигляді перетворення багатьох комерційних спорів на можливість для зміцнення взаємовигідного співробітництва та збагатити практику мирного врегулювання спорів їх ефективним застосуванням.

Звісно ж, регулювання примирювальних процедур має бути переважно диспозитивним, щоб забезпечити їхню гнучкість, але у ньому мають міститися необхідні гарантії захисту прав учасників правовідносин.

Принцип “*favor conciliationis*”, який можна охарактеризувати як принцип переважного застосування примирювальних процедур, означає, що: 1) у праві має діяти презумпція переваги примирювальних процедур перед змагальними, за загальним правилом, у кожному конкретному спорі; 2) примирювальні процедури насамперед мають бути підтримані й заохочені правовими та організаційними механізмами; 3) спроби проведення примирювальних процедур необхідно використовувати в усіх випадках, коли це доцільно; 4) насамперед учасникам спору необхідно сумлінно дослідити можливість використання примирювальних процедур, а лише після цього використовувати змагальні процедури; 5) у судових розглядах основним має бути принцип диспозитивності.

Чинне господарське процесуальне законодавство України має бути спрямоване на більш широке та навіть переважне застосування примирювальних процедур, зокрема укладання мирових угод під час врегулювання економічних/комерційних спорів. У зв'язку з цим мають бути розроблені прямі та непрямі стимули до їх застосування у разі врегулювання спорів, а також санкції за необґрунтоване ухилення від примирювальних процедур та зловживання ними.

Водночас досягнення максимальної кількості мирових угод щодо врегулювання спорів не повинно бути метою законодавства чи судової практики. Важливо, щоб самі сторони були зацікавлені у такому врегулюванні спору і задоволені умовами примирення як такого, що відповідає їх інтересам. Оскільки примус сторін до примирення з боку суду або інших осіб суперечить добровільному характеру примирювальних процедур, не призводить до справжнього примирення та компрометує інститути примирювальних процедур загалом і мирової угоди зокрема.

З метою вдосконалення положень чинного ГПК України у питанні регулювання застосування такого виду примирювальних процедур, як мирова угода, ми пропонуємо доповнити ч. 7 ст. 46 ГПК України нормою такого змісту:

“Сторони мають право врегулювати мировою угодою частину спору. У цьому випадку суд розглядає не врегульовану мировою угодою частину спору по суті”.

А також доповнити ч. 2 ст. 46 ГПК України п. 4 такого змісту:

“4) якщо під час врегулювання спору судом або під час застосування сторонами процедури медіації не вдалося досягти повної згоди, але за окремими вимогами сторони дійшли взаєморозуміння та однакової оцінки конкретних фактів або досягли згоди про часткову відмову позивача від позову, про часткове визнання позову відповідачем, суддя складає відповідний протокол, у якому фіксує узгоджені позиції сторін спору. Протокол підписується сторонами та суддею.

Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою, а домовленості сторін відображені у відповідному протоколі, визнаються такими, що встановлені судом і не перевіряються під час подальшого судового розгляду”.

Маємо також наголосити, що без пріоритету примирювальних процедур перед змагальними, формування культури миру та консенсусу, взаєморозуміння, автономії волі особистості, на яких має ґрунтуватися вирішення спору, правові системи та суспільство загалом не можуть нормально розвиватися. Прагнення до миру та гармонії, будучи безумовною цінністю, не повинно сягати крайності, якою є заперечення чи применшення права на захист власних інтересів усіма дозволеними законом способами. Водночас, враховуючи тенденції глобальної взаємозалежності, ставлення правової системи до примирювальних процедур – це насамперед показник її розвиненості, зрілості та конкурентоспроможності. Поширеність практики примирювальних процедур, поруч із третейським судом, є показником розвиненості правової культури у тому чи іншому суспільстві.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Haritonov E, *Osnovy rimskogo chastnogo prava* (Odissej 1998) (in Russian).
2. Kharytonov Ye, *Retseptsiia rymskoho pryvatnoho prava: teoretychni ta istoriko-pravovi aspekty* (1997) (in Ukrainian).
3. Shershenevich G, *Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava (po izdaniyu 1907 g.)* (SPARK 1995) (in Russian).

Edited and translated books

4. Picardi N (a cura di), *Commentario al codice di procedura civile* (Giuffrè 2004) (in Italian).
5. *Novyj Grazhdanskij processual'nyj kodeks Francii: zakony i zakonodatel'nye akty* (Zahvataev V per s franc, Dovgert A red, Istina 2004) (in Russian).

Dictionaries and encyclopedias

6. Moscarini L V, Corbo N, “Transazione: Diritto civile” v *Enciclopedia Giuridica*, vol XXXI (Treccani 1994) (in Italian).

7. *Stroud's Judicial Dictionary of Words and Phrases* (11th ed, eBook, Daniel Greenberg ed, Sweet & Maxwell 2023) (in English).

Journal articles

8. Galletto T, 'La transazione: complessità dell'istituto ed attualità della funzione' [2013] 67 (4) *Rivista trimestrale di diritto e procedura civile* 1379–409 (in Italian).
9. Santoro P F, 'Nozione della transazione' (1956) 2 *Rivista di Diritto Civile* 303 (in Italian).

Viktorii Rieznikova
Yaroslav Yarosh

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF THE LEGAL REGULATION
OF THE SETTLEMENT AGREEMENT
AS A SEPARATE TYPE OF CONCILIATION PROCEDURE
IN THE ECONOMIC JUSTICE OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

ABSTRACT. The article is devoted to the study of the institution of settlement agreement in economic litigation, namely the essence and features of its legal regulation. Such types of settlement agreement as general and special (in the competitive process) were studied. The general treaty, which is considered and verified by the commercial court according to the rules of the Commercial Procedural Code of Ukraine, special type – is a settlement agreement in bankruptcy proceedings (bankruptcy cases). The publication provides a comparative analysis of the specified types of settlement agreements, in particular, regarding to the different orientations in settlement of the disputed legal relations. Accordingly to the present day the authors emphasized that the current economic procedural legislation of Ukraine and judicial practice are on the way to further improvements of the legal norms regulating the practical use of the conciliation procedures, in particular, the institution of a settlement agreement. Despite the widespread belief that conciliation procedures are something distant for the national legal and business cultures, the authors state that peaceful negotiations were long since used in different forms in economic/commercial relations between counter-parties. Thus, the analysis, consideration and implementation of the successful foreign practices regarding to the application of conciliation procedures, in particular, settlement agreements in the regulation of economic/commercial disputes will contribute to achieving positive results in the form of transformation of many commercial disputes into certain opportunities for economic entities, with an aim of strengthening mutually beneficial cooperation, as well as enriching a practice of peaceful settlement of disputes and its effective practical use.

In the article, the authors claim that the current economic procedural legislation of Ukraine should be aimed at a wider and even predominant use of the conciliation procedures, mainly the conclusion of peaceful treaties during the settlement of economic/commercial disputes. In connection with this, direct and indirect incentives for their use in the case of dispute settlement, as well as sanctions for unjustified avoidance of conciliation procedures and its evasion, should be developed. At the same time, the authors prove that achieving the maximum number of settlement agreements for a peaceful regulation of disputes should not be the goal of the legislation system or judicial practice. It is important that the parties are interested in such settlement of the disputes and satisfied with the

Вікторія Резнікова, Ярослав Ярош

terms of reconciliation process which is legally acceptable to their mutual interests. Since the coercion of the parties to conciliation process by the court or other persons contradict the voluntary nature of the conciliation procedures, generally it does not lead to the real reconciliation of the parties and compromises the institutions of conciliation procedures, and particularly the settlement agreement.

In order to improve the provisions of the current Code of Civil Procedure of Ukraine in the matter of regulating the use of such conciliation procedures as a settlement agreement, the authors of the article developed and proposed additions to the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

KEYWORDS: settlement agreement; economic process; economic litigation; conciliation procedures; reconciliation of the parties; settlement of the dispute.